

НАТУРФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПОЕЗІЇ ФЕДОРА ТЮТЧЕВА

У сучасній науці про літературу питання впливу філософії природи на творчість відомого російського поета Ф. Тютчева досліджене ґрунтовно і різнобічно. Натурфілософським аспектам поезії романтика присвячені праці таких авторитетних російських та українських літературознавців, як Н. Берковський [2], М. Гаспаров [4], М. Гіршман [5], Є. Маймін [8], Ю. Тинянов [10], Д. Чижевський [12], І. Шайтанов [13] та інші. Спробуємо внести свій скромний штрих до загальної наукової картини, що склалася в результаті вивчення окресленої проблеми.

Як відомо, Ф. Тютчев глибоко захоплювався німецькою ідеалістичною філософією, особливо натурфілософією Ф. В. Й. Шеллінга. За свідченнями дослідників, під час дипломатичної служби російського поета у Мюнхені він неодноразово зустрічався з німецьким мислителем, котрий своєю чергою в одній зі своїх розмов з І. Кірієвським відгукнувся про Ф. Тютчева з глибокою повагою [див.: 12, 610].

Поезія Ф. Тютчева – це практично сконденсований виклад натурфілософської системи Ф. В. Й. Шеллінга в образній формі. Приблизно п'ять шостих творчого спадку письменника становлять вірші, присвячені натурфілософській тематиці [див.: 14, 220]. Вірменський дослідник творчості Ф. Тютчева М. Балоян слушно зауважує, що в фундамент своєї художньої творчості російський поет поклав два основні принципи Шеллінгової філософії природи: 1) принцип розвитку природи, її руху, постійних метаморфоз та 2) принцип боротьби і єдності протилежностей [див.: 1].

Справді, у природі митця приваблювали передусім її динамічні стани. Вона зображується поетом у процесі розгортання в часі та найрізноманітніших перетворень. Загалом, як помічає російська дослідниця творчості Ф. Тютчева В. Касаткіна, у природі він виділяв дві «спіралі руху»: через пори року та через періоди доби [див.: 7, 15]. При цьому найзагадковішими, оточеними своєрідним містичним ореолом виступають у його творах нетривкі моменти безпосереднього переходу одного природного явища в інше, як, наприклад, ночі в день (світання) і навпаки (вечір, сутінки) чи природного буяння літа – у зимову меланхолію. У цьому відношенні яскраво вирізняється, на нашу думку, поезія «Осенний вечер», де Ф. Тютчевим змальовуються одразу два плани змін та відбувається перехрещення обидвох «спіралей руху», у зв'язку з чим картину осіннього вечора супроводжують особливо інтенсивні відчуття таємничості, божественності, ірраціональні передчуття чогось незвіданого. У постійному русі перебуває у письменника і людина. В містерії буття Ф. Тютчева їй відведена роль блукача. Життя людини подібне до подорожі, сама ж людина – подорожній [див.: 7, 35-41].

Другий натурфілософський принцип найповніше розгортається у поезії Ф. Тютчева через опозицію дня і ночі. Дослідники творчості митця неодноразово відзначали його особливу любов до нічної частини доби, що переросла у самотньо-тютчевську «філософію ночі». За підрахунками відомого українського діаспорного літературознавця Д. Чижевського, із 275 поезій Ф. Тютчева 57 так чи інакше пов'язані з ніччю [див.: 12, 614]. За його ж припущеннями, творчий інтерес до нічної тематики міг пробудитися у російського митця під впливом знайомства зі збіркою німецького поета Ф. Ф. фон Мальтіца «Вірші», що вийшла 1817 р. у Карлсбаді та була наскрізь пройнята «нічним настроєм» [12, 631].

Ніч для Ф. Тютчева – особливий час. Коли зникає денне світло, оголюється глибина нічного неба і всесвіт, до того прикритий «блискучим покривалом дня», стає доступний людському погляду:

*И бездна нам обнажена
С своими страхами и мглами,
И нет преград меж ей и нами* [11, 140].

Ніч у російського романтика – це одночасно і час таємничого, і той період, коли це таємниче дає можливість доторкнутися до себе, заглянути у священну світову безодню. Відбувається це через долучення до першооснови всесвіту, повернення до витоків життя, адже саме вночі з людиною мовою стихій розмовляє хаос – начало всього буття, в тому числі й природи. Відзначимо, що хаос має у поезії Ф. Тютчева амбівалентний характер: з одного боку, він лякає ліричного героя, бо виводить назовні цілий сонм страхів і жахів, з іншого ж – митець називає хаос «родимым» [11, 122], тобто стверджує свою близькість до нього, навіть спорідненість з ним. Хаос знаходить глибокий відгомін у його душі, адже вона також має у собі нічний бік. Зачувши дивний голос вітру, душа ліричного героя Ф. Тютчева прагне до злиття із сакральним, нескінченним:

*Как жадно мир души ночной
Внимает повести любимой!
Из смертной рвется он груди,
Он с беспредельным жаждет слиться!* [11, 122].

До двох виділених вище центральних принципів романтичної натурфілософії, що найповніше репрезентовані поезією Ф. Тютчева, ми додали б ще один: постулат про анімованість природи, сповненість її духовним началом. Цю душу природи Ф. Тютчев, за словами відомого російського поета-символіста В. Брюсова, «прагне вловити, зрозуміти і пояснити в усіх проявах» [3, 241]. Природа у поета відчуває, дихає, радіє і сумує, як свідома, мисляча істота: «Весенний гром грохочет в небе, «резвясь и играя», вешние воды «бегут и будят сонный брег», а майские дни «толпятся» веселым хороводом. Уступая дорогу весне, зима «злится», «хлопочет», «ворчит», «бесится». Темно-зеленый сад «сладко дремлет», «лазурь небесная смеется», «полураздетый лес грустит»,

в бурю вершини дерев'єв «тревожно ропщут», «как совещаюсь меж собой», с высоты небес глядят «чуткие звезды» тощо [6, 94].

Потужна натурфілософська спрямованість художньої творчості Ф. Тютчева зумовила і певні композиційні особливості його поетичних текстів. Йдеться передусім про двочленність композиції більшості віршів митця, суть якої полягає у послідовному зіставленні світу природи і внутрішнього світу людини за принципом образно-психологічного паралелізму, вираженому через поділ віршового тексту на дві строфи. Однак слід особливо наголосити на тому, що такий строфічний поділ є лише найбільш видимим, поверховим виявом двочленності натурфілософської композиції, бо у творах Ф. Тютчева паралелізм проявляється і в характері зв'язків між висловлюваннями тексту, і у послідовності зміни образів, і навіть у ритмічній схемі віршування. Розглянемо для прикладу поезію «Когда в кругу убийственных забот...».

Перша строфа тексту відтворює нюанси психологічного стану людини, пригніченої повсякденними турботами, буденною одноманітністю. Друга – малює сумний осінній пейзаж, суголосний за своєю тональністю з настроями, висловленими у першій. Цікаво, що в аналізованому вірші Ф. Тютчев інверсує традиційний для образно-психологічного паралелізму порядок зіставлення елементів («природне – людське»). Його Думка рухається у даному випадку не в напрямі інтеріоризації зображуваного (термін М. Гаспарова, що означає «рух погляду від зовнішнього до внутрішнього» [4, 332]), а навпаки – екстеріоризації, що порушує автоматизм читацького сприймання і сприяє глибшому проникненню у ліричну канву тексту:

*Когда в кругу убийственных забот
Нам все мерзит – и жизнь, как камней гряда,
Лежит на нас, – вдруг, знает бог откуда,
Нам на душу отрадное дохнет,
Минувшим нас обвеет и обнимет
И страшный груз минутно приподнимет.*

*Так иногда, осеннею порой,
Когда поля уж пусты, рощи голы,
Бледнее небо, пасмурнее доли,
Вдруг ветер подует, теплый и сырой,
Опавший лист погонит пред собою
И душу нам обдаст как бы весной... [11,152].*

Визначимо ритмічну композицію поезії:

І строфа:

1. U – U – U – U U U –
2. U – U – U – U – U – U
3. U – U – – – U – U – U
4. U – U – U – U U U –
5. U – U – U – U U U – U

6. U–U–U–UUU–U

II строфа:

1. UUU–U–UUU–

2. U–U–U–U–U–U

3. U–U–UUU–U–U

4. U–U–U–U–U–U

5. U–U–U–UUU–U

6. U–U–U–UUU–U

Не важко помітити, що смисловий паралелізм ліричного сюжету чітко повторений Ф. Тютчевим на ритмічному рівні вірша. Метрична схема першої строфи майже ідеально збігається з метричною схемою другої. Виняток становлять лише треті рядки кожної зі строф, де в одному випадку маємо елемент спондею, у другому – пірихію, проте в обох випадках ритмічний перебіг припадає на третю стопу, тому така відмінність не порушує, на наш погляд, загальної метричної симетричності тексту. Ще один ритмічний збій маємо на самому початку другої строфи, саме у тому місці, де відбувається семантичний перехід від однієї одиниці паралельного зіставлення до іншої, від людської душі – до природи. Поява тут надсистемного наголосу – це, за глибоким спостереженням дослідниці творчості Ф. Тютчева О. Орлової, «відображення особливої значущості *МЕЖИ* (курсив автора цитати – М. М.) між двома сферами єдиного світу» [9, 29].

Окрім ритму, абсолютно ідентичним є і характер римування обох строф (аББаВВ, з точними чоловічими римами у першому і четвертому рядку та жіночими у другому, третьому, п'ятому і шостому), а також синтаксичне оформлення авторської думки у кожній з них (і перша, і друга строфа складається з одного складнопідрядного речення з кількома паралельними підрядними частинами часу, що передують головній).

Бачимо, таким чином, що в аналізованій поезії натурфілософській паралелізм, висловлюючись словами відомого теоретика літератури Ю. Тинянова, «не залишився лише матеріалом і стилем, але зумовив собою всю організацію поетичного матеріалу» [10, 188].

Завершуючи стислий розгляд натурфілософських аспектів творчості Ф. Тютчева, зазначимо також, що налаштованість на філософську узагальненість спонукала російського поета відмовитися від надмірної деталізації відтворюваних ним природних явищ. Його лірика у зв'язку з цим набуває такого універсального змісту, що, на переконання Є. Майміна, може бути потрактована не просто як натурфілософська поезія, а рівнозначно і як поетична натурфілософія [8, 189].

Література

1. Балоян М. Натурфілософія Шеллінга в поезії Тютчева / М. Балоян // Международная научная конференция, посвященная 200-летию со дня

- рождения Ф. И. Тютчева : тезисы докладов. – Ереван : Лингва, 2003. С. 28-30.
2. Берковский Н. Ф. И. Тютчев / Н. Берковский // Тютчев Ф. Полное собрание стихотворений / Ф. Тютчев. – Л. : Сов. писатель, 1987. – С. 5-42. (Библиотека поэта. Большая серия).
  3. Брюсов В. Ф. И. Тютчев: смысл его творчества / В. Брюсов /, Ремесло поэта : статьи о русской поэзии / В. Брюсов. – М. : Современник, 1981. – С. 238-254. – (Библиотека «О времени и о себе»).
  4. Гаспаров М. Избранные труды / М. Гаспаров. – М. : Языки русской культуры, 1997. Т. 2 : О стихах. – 1997. – 501 с.
  5. Гиршман М. Архитектоника бытия-общения – ритмическая композиция стихотворного текста – невозможное, но несомненное совершенство поэзии / М. Гиршман // Анализ одного стихотворения: «О чем ты воешь, ветер ночной?..» Ф. И. Тютчева : сборник научных трудов. – Тверь: Тверской государственный университет, 2001. – С. 20-27. – (Литературный текст: проблемы и методы исследования; приложение).
  6. Гуревич А. Романтизм в русской литературе : пособие для учащихся / А. Гуревич. – М. : Просвещение, 1980. – 104 с.
  7. Касаткина В. Поэзия Ф. И. Тютчева : пособие для учителя / В. Касаткина. – М. : Просвещение, 1978. – 176 с.
  8. Маймин Е. Русская философская поэзия : поэты–любомудры, А. С. Пушкин, Ф. И. Тютчев / Е. Маймин. – М. : Наука, 1976. – 189 с.
  9. Орлова О. Ф. И. Тютчев. «О чем ты воешь, ветер ночной?..»: опыт анализа / О. Орлова // Анализ одного стихотворения: «О чем ты воешь, ветер ночной?..» Ф. И. Тютчева: сборник научных трудов. – Тверь: Тверской государственный университет, 2001. – С. 28-41. – (Литературный текст: проблемы и методы исследования; приложение).
  10. Тынянов Ю. Пушкин и Тютчев / Ю. Тынянов // Пушкин и его современники / Ю. Тынянов. – М.: Наука, 1969. – С. 166-191.
  11. Тютчев Ф. Стихотворения / Ф. Тютчев. – М. : Художественная литература, 1986. – 287 с. – (Классики и современники. Поэтическая библиотека).
  12. Чижевский Д. Тютчев и немецкий романтизм / Д. Чижевский // Ф. И. Тютчев: pro et contra. Личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей: антология. – СПб.: Издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 2005. – С. 608-632. – (Серия «Русский путь»).
  13. Шайтанов И. Ф.И.Тютчев: поэтическое открытие природы : помощь преподавателям, старшеклассникам и абитуриентам / И. Шайтанов. – : Изд-во МГУ, 2001. – 128 с. – (Перечитывая классику).
  14. Эпштейн М. «Природа, мир, тайник вселенной...»: система пейзажных образов в русской поэзии / М. Эпштейн. – М.: Высшая школа, 1990. – 303 с.

Анотація

Стаття присвячена вивченню натурфілософських аспектів творчості Ф. Тютчева. Основну увагу дослідниця приділяє аналізу композиційних та ритмічних особливостей однієї з поезій російського романтика («Когда в кругу убийственных забот...»), спричинених глибоким впливом ідей німецької філософії природи на світогляд автора.

Ключові слова: композиція, натурфілософія, паралелізм, поезія, природа.

Аннотация

Статья посвящена изучению натурфилософских аспектов творчества Ф. Тютчева. Главное внимание исследователь уделяет анализу композиционных и ритмических особенностей одной из поэзий русского романтика («Когда в кругу убийственных забот...»), обусловленных глубоким влиянием идей немецкой философии природы на мировоззрение автора.

Ключевые слова: композиция, натурфилософия, параллелизм, поэзия, природа.

Summary

The article is devoted to the studying of naturphilosophical aspects of F. Tyutchev's poetry. Researcher gives main attention to the analysis of the compositional and rhythmical features of one of F. Tyutchev's poems («Когда в кругу убийственных забот...»), based on the deep influence of the German natural philosophy on the author's world outlook.

Key words: composition, nature, naturphilosophie, poetry, parallelism.